

Шакун Василь Іванович,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор, академік
Національної академії правових наук України

НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

За даними Київської школи економіки, яка у рамках проекту «Росія заплатить» обрахувала річні збитки України, що становлять майже 144 млрд дол. США: сума збитків від руйнувань житлового фонду становить 53,6 млрд дол. США (пошкоджено чи зруйновано понад 150 тис. житлових будинків); у сфері інфраструктури – 36,2 млрд дол. США; лісам України – 4,5 млрд дол. США; у сфері освіти – до 8,9 млрд дол. США; енергетиці України – 8,1 дол. США; агропромислому комплексу та земельним ресурсам – 8,7 млрд дол. США [16]. Внаслідок війни зруйновано або пошкоджено 223,4 тисячі автомобілів на суму 3,1 млрд дол. США. Збитки торгівлі становлять 2,6 млрд дол. США, медичній галузі завдано руйнування інфраструктури на 1,8 млрд. дол. США [16]. Державна екологічна інспекція України підрахувала наступні розміри збитків нашій екології з 24 лютого 2022 р. по 3 березня 2023 р., що становить понад 52 млрд дол. США [10]. Член делегації у ПАРЄ Леся Василенко під час дебатів наголошувала, що збитки, завдані навколишньому середовищу в Україні внаслідок війни Росії, оцінюють у близько 46 млрд дол. США, зокрема сума збитків забруднення ґрунтів та засмічення земель становить понад 688 млрд грн.; атмосферне повітря зазнало збитків на 998 млрд грн, а водні ресурси – на понад 56 млрд грн. [11]. Такі дані свідчать, що Україна не має чітких параметрів розрахунку заподіяної шкоди національному багатству внаслідок російської агресії. Таким чином, загальні втрати національного багатства України попередньо оцінюються майже в 1 трлн дол. США. Тим часом, правоохоронні органи при досудовому розслідуванні злочинів, пов'язаних з агресією Російської Федерації (далі – РФ), у повідомленні про підозру агресорам пред'явили лише незначну суму збитків, яка за попередніми оцінками складає декілька відсотків від зазначеної вище суми. Необхідно усвідомити, що за кожну гривню втрачену під час російської агресії повинен хтось конкретно відповісти.

Прем'єр-міністр Денис Шмигаль під час спільного з президентом Єврокомісії Урсулою фон дер Ляйен брифінгу заявив, що

станом на початок 2023 року у результаті повномасштабної війни РФ завдала Україні збитків та руйнувань на 600-750 мільярдів дол. США [13]. Тим часом Міністерство економіки України оцінило падіння ВВП у 2022 році до 29,2 %.

Ця проблема значно загостриться у післявоєнний період, коли Україна буде подавати науково обґрунтовані розміри завданої шкоди національному багатству до міжнародних судових органів, які юридично запустять механізм репарації. Перші кроки у цьому напрямку вже зроблені: 14 листопада 2022 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію щодо забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією РФ проти України.

Після розпаду СРСР поділ національного багатства відбувався за «територіальною ознакою». Унаслідок цього до Росії перейшло 60 % загального обсягу національного багатства Союзу, до України – 16 %, до Білорусії – 3,6 %, у республіках Прибалтики залишилося 3,2 %, середньоазіатським республікам дісталось близько 11 %, закавказьким республікам – 3,9 % «загальносоюзного» національного багатства [5, с. 29].

Так, аналіз розміру національного багатства в Україні, здійснений вченими Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, станом на 1 січня 1996 року показав, що його балансова вартість за внутрішніми поточними цінами 5,58 трлн грн або 3,10 трлн дол. США, а за світовими цінами – 25,91 трлн грн або 14,39 трлн дол. США. По залишковій вартості за світовими цінами – 25,22 трлн грн або 14,01 трлн дол. США [8]. За дослідженням вчених Інституту економіки і прогнозування НАН України, на кінець 2005 року національне багатство України оцінювалося в 9,9 трлн грн або 2 трлн дол. США [19, с. 23–37]. За дослідженнями М. Квак, що використовувала методику розрахунку національного багатства О. Сухарева, національне багатство на 1 особу складає 42,62 тис. дол. США, або близько 2 трлн дол. США сукупно [5, с. 29]. Така різниця пояснюється зовсім іншою методологією підрахунку величини національного багатства.

Протягом трьох десятиріччів влада так і не спромоглася закріпити в Конституції України правовий статус національного багатства, розробити методологію його оцінювання. Більше того, на порозі приватизаційних процесів Верховна Рада України скасувала Закон України «Про власність», в якому було визначено поняття «національне багатство України», зокрема до національного багатства, яке є власністю народу України, було віднесено: землю, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в

межах території України, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, основні засоби виробництва у промисловості, будівництві, сільському господарстві, транспорті, зв'язку, житловий фонд, будівлі та споруди, фінансові ресурси, наукові досягнення, створена завдяки зусиллям народу України частка в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, національні, культурні та історичні цінності, в тому числі й ті, що знаходяться за її межами [12].

Однак, це визначення не є досконалим, з огляду на те, що воно не враховує найбільшу цінність держави – її людський капітал [9; 15]. По своїй суті людський капітал держави – це сукупність знань, навичок та досвіду людей, їх економічна цінність, перспективність та відповідність як нинішнім потребам суспільства, так і майбутнім. Людський капітал формує 70% національного багатства розвинутих країн і тільки 30% національного багатства України. Ще гірше те, що поки розвинуті країни свій людський капітал примножують, Україна його втрачає: демографічні та міграційні втрати, пов'язані з російсько-українською війною (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців повідомляє, що станом на початок 2023 року на території Європи залишаються близько 4 млн 823 тисяч українських біженців) [14], невідповідність освіти та кваліфікації працівників вимогам часу, низькі продуктивність праці та інноваційність економіки ведуть нас до катастрофи. За найоптимістичнішими прогнозами, які не врахували наявний воєнний конфлікт, вже через 10 років кількість працездатного населення в Україні зменшиться на 5,5 %, а українська економіка фізично не зможе зростати швидше за 2,5 % на рік; наднизька продуктивність праці в Україні продовжить знижуватися, хоча вже зараз один український працівник за рік виробляє стільки ж продукції, скільки німець за 17 днів. Не можна оминати проблему депортації громадян України в РФ: за офіційною статистикою, станом на 13 березня 2023 року 366 дітей вважаються зниклими безвісти, 16 226 – депортовані на територію РФ. Точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України. За даними, озвученими Росією у відкритих джерелах, депортованих дітей значно більше – 733 000 [7]. Відсутність єдиної системи оцінювання національного багатства й недосконалість методик його обчислення зумовлює необхідність формувати власний системний підхід, який має бути орієнтований на усунення кримінологічних чинників, що сприяють корупції, правдиве відображення економічних пропорцій і

тенденцій розвитку, уніфікацію методології, принципів здійснення оцінки національного багатства та його елементів у межах розширеної концепції національного багатства.

Україна наділена найбільшими площами сільськогосподарських угідь та найродючішими ґрунтами в Європі та світі. Із загальної території країни площею 60 млн га сільськогосподарські угіддя складають 42,7 млн га (70,8%) [6]. Із них 33 млн га земель – це рілля, порівнюючи з 18 млн га у Франції, 12 млн га в Німеччині та 11 млн га у Польщі. Україні також належить третина всього світового фонду чорноземів – дуже родючих ґрунтів, які можуть давати високі врожаї за належних умов господарювання. Крім того, Україна наділена стратегічним розташуванням із виходом на сільськогосподарські ринки Європи, Близького Сходу, Північної Африки та Азії [2].

А це означає здатність української землі забезпечувати продовольчу безпеку держави і не лише України! Тут варто зупинитися на окремих кримінально-правових проблемах, які потребують законодавчого врегулювання щодо охорони сфери обігу земельних ресурсів від протиправних дій. Зокрема, площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення, яка може бути у власності однієї особи – громадянина України чи у власності юридичної особи [17, с. 138].

До 1 січня 2024 року загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності громадянина України не може перевищувати ста гектарів (пункт 15 розділу X Земельного кодексу України) [4]. Після цієї дати, відповідно до частини другої статті 130 Земельного кодексу України, загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності громадянина України чи юридичної особи може досягати десяти тисяч гектарів.

Таке правове регулювання, всупереч частині першій статті 13 Конституції України, допускає набуття права власності на землю в Україні особами, які не є громадянами України, через створені за українським законодавством юридичні особи. Проте, за Конституцією України земля в Україні є об'єктом права власності лише громадян України. Щоб це змінити потрібно вносити зміни до Розділу I «Загальні засади» Конституції України за визначеною в Основному Законі України процедурою, а не проводити референдум, який вирішить питання про можливість передачі у власність землі юридичним особам, засновниками (учасниками) чи бенефіціарами яких є іноземці [18].

Можливість передачі переважного права купівлі земельної ділянки іншій особі. Земельний кодекс України доповнено статтею

130-1, яка врегулює питання переважного право купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення [4]. Таким чином, власник земельної ділянки сільськогосподарського призначення, який виявив намір її продати, обмежений у виборі сторони договору і зобов'язаний відчужити земельну ділянку тій особі, якій передано переважне право на її придбання. Він не може повноцінно розпоряджатися своєю власністю, адже інша сторона договору визначена поза його волею. У такий спосіб відбувається втручання у право власності особи, гарантоване статтею 41 Конституції України. Також зазначений механізм може бути використаний з метою концентрації великих площ у власності однієї особи, чого з означених вище причин не можна допускати [17, с. 139].

Дійсно, проблема є важливою і з точки зору оцінки наслідків непідготовленого запровадження в Україні ринку земель сільськогосподарського призначення. Окрім очевидних проблем кадастрового обліку таких земель й неможливості їх розв'язання без проведення суцільної інвентаризації землі за участю громад сіл та послідуєчого перезавантаження, за наслідками інвентаризації, орендних відносин, доповідь акцентує увагу і на проблемі справедливого ціноутворення на цьому ринку. В основі останнього лежить організація фінансового обліку земельних активів, їх відображення у фінансовій і статистичній звітності, врахування в національних рахунках. Проведений нами аналіз свідчить, що сьогоднішня справедлива (ринкова) вартість аграрних земельних активів за доходним підходом може складати не більше 25 млрд дол. (на тепер у фінансовій звітності Україна показує лише 0,15 млрд дол.).

Відтак очевидно, що за таких умов на забезпечення теперішньої ємності цього ринку достатньо 75–100 тисяч підставних студентів, науковців чи безробітних українців, яким «допоможуть» викупити по 200 га землі (200 га – урядова пропозиція по обмеженню землеволодіння) [17, с. 139].

Разом з тим, за підрахунками експертів, Європейський Союз оцінює майбутній вільний ринок земель сільськогосподарського призначення України у 50–60 млрд дол. США. Звідси, спекулятивна складова українського олігархату може складати біля 25–35 млрд дол. США, що і формує відповідний політико-економічний тиск на владу у питанні такого ринку [3, с. 27].

В умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України є потреба в корегуванні державної земельної політики, удосконаленні нормативно-правового забезпечення щодо використання та охорони земель, зокрема, нормативів у галузі охорони земель та відтворення

родючості ґрунтів, у тому числі пошкоджених унаслідок збройної агресії та бойових дій [1]. Зауважимо і про таку важливу складову національного багатства, як людський капітал. Успадковане з давніх часів зневажливе ставлення до людини в Україні гальмує її повноцінний поступ.

Високорозвинені країни значно інтенсивніше використовують свій людський капітал, який є основним стратегічним ресурсом держави, визначальним фактором інноваційного розвитку. Крім того, його застосування супроводжується низьким споживанням природних ресурсів (менше ніж 20 %) [17, с. 140]. Саме людський капітал зумовлює ефективність і конкурентоспроможність економіки, можливості створення високоякісних товарів та послуг, темпи науково-технічних змін. Нерівномірне розміщення та поступове вичерпання природних запасів призвело до того, що країни з однаковим рівнем розвитку мають майже однакову виробничу й фінансову забезпеченість. Тому державі вкрай необхідно збільшувати витрати на освіту, кваліфікацію, здоров'я, поліпшення житлових умов і рівня життя населення загалом, розширювати «середній клас», що сприятиме примноженню «інвестицій в людину» як на рівні сім'ї, так і в суспільстві. Ці інвестиції забезпечать нагромадження та споживання суспільством певного обсягу «людського капіталу», який стимулюватиме збільшення кількості вироблених товарів і наданих послуг, зростання рівня доходів населення. Адже підготування і випуск на ринок праці освіченої, творчої, активної робочої сили, забезпечення її кваліфікаційної та територіальної мобільності є однією з першооснов життєдіяльності української економіки.

Стало очевидним, що існуюча система кримінальної відповідальності за міжнародні злочини, яка склалася ще майже сто років тому, себе вичерпала і не враховує нові реалії, які з'явилися під час російської агресії проти України. Необхідно всебічно проаналізувати наслідки війни, сформуванати сучасну парадигму кримінальної відповідальності, яка б унеможлиблювала у майбутньому агресії, порушення територіальної цілісності держав, інші порушення міжнародного гуманітарного права. Саме міжнародне гуманітарне право має бути модернізоване на основі агресій та інших військових конфліктів останніх десятиліть.

Правова невизначеність національного багатства нині є одним з основних чинників корупції та сприяє збільшенню нових загроз для національної безпеки.

Характеризуючи правову невизначеність національного багатства як загрозу для національної безпеки, необхідно реалізувати

комплекс нагальних завдань: 1) у статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» визначити поняття «національне багатство», що має охоплювати фізичний капітал, природні ресурси та людський капітал; 2) здійснити науково обгрунтовану оцінку національного багатства та розмірів завданої шкоди національному багатству внаслідок російської агресії проти України; 3) у статті 3 Закону України «Про національну безпеку України» передбачити одним з фундаментальних національних інтересів України – національне багатство; 4) на законодавчому рівні закріпити механізми, які гарантували б кожній людині й майбутнім поколінням однакове право на отримання доходу від використання невідновних природних багатств, оскільки національне багатство – власність кожного українця; 5) розробникам проекту КК України доцільно детально вивчити та врахувати особливості кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з агресією РФ проти України з метою внесення відповідних змін до проекту. Зокрема, визначити кримінально-правову категорію «національне багатство», переосмислити також кримінально-правове поняття «шкода національному багатству», яке не повинне містити жодних максимальних розмірів.

Список використаних джерел

1. Балюк С., Кучер А. Національне багатство України – чорноземи – під загрозою знищення. *Голос України*. 2 груд. 2022. URL: <http://www.golos.com.ua/article/366511>
2. Біла книга «Стратегія розвитку земельних відносин в Україні». 2021. URL: https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/PDF/Land-strategy_220530_092343.pdf
3. Жук В. М., Бездушна Ю. С. Капіталізація національного багатства України: землі сільськогосподарського призначення: наукова доповідь. Київ: Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2019. ЦП «Компринт», 40 с.
4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
5. Квак М. В. Національне багатство України: стан та перспективи. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2008. № 1. С. 29–36.
6. Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text>

7. Луньова А. Навіщо Росія викрадає українських дітей та що робити постраждалим? URL: <https://zmina.ua/media/navishho-rosiya-vykradae-ukrayinskyh-ditej-ta-shho-robytu-postrazhdalym/>

8. Національне багатство України / за ред. С. І. Дорогунцова : монографія. РВПС України НАН України, 2005. 224 с.

9. Носик О. М. Форми людського капіталу: головні підходи до визначення. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 3 (18). С. 149–158.

10. Оперативним штабом при Держекоінспекції було розраховано збитки завдані довіллю внаслідок збройної агресії РФ на загальну суму майже \$52 млрд. Державна екологічна Інспекція України. 06.03.2023. URL: <https://dei.gov.ua/post/operativnim-shtabom-pri-derzhekoinspektsii-bulo-rozrakhovano-zbitki-zavdani>

11. ПАРС ухвалила резолюцію, що запроваджує поняття екоциду. 20.01.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3659333-pare-uhvalila-rezoluciu-so-zaprovadzue-ponatta-ekocidu.html#:~:text=>

12. Про власність : Закон України від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ. (втрата чинності 21.06.2007 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12#Text>

13. Росія завдала Україні збитків та руйнувань на 600-750 млрд – Шмигаль. *Слово і Діло*. 2 лютого 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/02/novyna/polityka/rosiya-zavdala-ukrayini-zbytkiv-ta-rujnuvan-600-750-mlrd-shmyhal>

14. Скільки українських біженців ще залишаються в Європі: дані ООН: 1998–2023. *UNIAN.NET*, URL: <https://www.unian.ua/world/kitaysku-povitryanu-kulya-shpiguna-pomitili-nad-pivdennoyu-amerikoju-12132468.html>

15. Тулай О. І. Державні фінанси і сталий людський розвиток : концептуальні домінанти та діалектична єдність : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 415 с.

16. У KSE назвали суму збитків інфраструктурі України за рік повномасштабної війни. *Слово і Діло*. 27 берез. 2023 р. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/03/22/novyna/ekonomika/kse-nazvaly-sumu-zbytkiv-infrastrukturi-ukrayiny-rik-povnomashtabnoyi-vijny>

17. Шакун В. І. Кримінально-правова охорона національного багатства: постановка проблеми. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали ХІІ Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 30 листоп. 2022р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 134–141.

18. Шишкін В. Земля – це національне багатство України. 24 трав. 2021. URL: <https://i-ua.tv/society/27707-viktor-shyshkin-zemlia-tse-natsionalne-bahatstvo-ukraini>

19. Шумська С. С. Національний капітал України: оцінки й тенденції. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 4. С. 23–37.

Шармар Ольга Михайлівна,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ НА ВЛАСНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Для посилення відповідальності за викрадення чужого майна в умовах воєнного стану на території України було прийнято низку змін до КК України. Так відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» від 03.03.2022 р. № 2117-ІХ. Цим документом внесено зміни до ст. 432, 185, 186, 187, 189, 191, 432 КК України [1].

Згідно з цим документом мінімальну межу покарання у виді позбавлення волі за мародерство (ст. 432 КК), яка передбачала три роки позбавлення волі збільшено до п'яти років позбавлення волі. Відповідно до ст. 432 КК України мародерство – це викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених. Необхідно зазначити, що основним безпосереднім *об'єктом* мародерства є бойова слава ЗС і честь військовослужбовця, а також порядок дотримання звичаїв та правил війни [2, с. 1322]. Додатковим обов'язковим *об'єктом* злочину у випадку викрадення речей, що знаходяться при поранених, є власність.

Предметом мародерства може бути тільки приватне майно (гроші, годинники, медальйони тощо) вбитих чи поранених, незалежно від того, до чиєї армії останні належать. Воно може бути викрадене як під час бою, так і відразу ж після нього. Зброя, боєприпаси, документи, що містять відомості військового характеру, інші предмети, що збираються для їх використання під час ведення військових дій, не є предметом цього злочину.

З *об'єктивної сторони* злочин полягає у діях – викраденні речей, що знаходяться при вбитих і поранених. Обов'язковою ознакою складу є *місце* – *поле бою* – це земельна, у тому числі у межах населеного пункту, ділянка, морський чи повітряний простір, в якому ведеться бій. Полем бою може бути і ділянка водного простору. *Суб'єктом* злочину є будь-який військовослужбовець.